

УДК 373.2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УСТАНОВ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (20–30-ті рр. XX ст.)

Осьмук Н.Г., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Сидоренко Н.В.,
аспірант кафедри педагогіки
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Статтю присвячено дослідженню проблеми становлення й розвитку закладів національних меншин системи соціального виховання Наркомосу УСРР для дітей дошкільного віку в Чернігівській губернії у 20–30-х рр. XX ст. Розглянуто соціальні й педагогічні умови становлення мережі установ, охарактеризовано труднощі їх функціонування, з'ясовано концептуальні педагогічні засади їх виховної системи.

Ключові слова: національні меншини, заклади освіти національних меншин, діти дошкільного віку, дитячий садок, дитячий будинок, денний дитячий будинок.

Статья посвящена исследованию проблемы становления и развития учреждений дошкольного образования национальных меньшинств Черниговской губернии в 20–30-х гг. XX в. Рассмотрены социальные и педагогические условия становления указанных учреждений, охарактеризованы проблемы их функционирования. Выявлены концептуальные педагогические основы воспитательной деятельности учреждений.

Ключевые слова: национальные меньшинства, учреждения образования национальных меньшинств, дети дошкольного возраста, детский сад, детский дом, дневной детский дом.

Osmuk N.H., Sydorenko N.V. ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONS FOR THE EDUCATION OF NATIONAL MINORITIES FOR PRESCHOOL CHILDREN IN THE CHERNIHIV PROVINCE (20–30's of the XX century)

The article is aimed at the research of the problem of formation and development of the ethnic minorities' educational institutions in the system of social education of Narkomos USSR for preschool children in Chernihiv province in 20–30's of the XX century. Social and pedagogical conditions of educational institutions system are viewed, difficulties of their functioning are characterized, conceptual pedagogical foundations of their upbringing system are found out.

Key words: ethnic minorities, ethnic minorities' institutions, preschool children, kindergarten, children's home, day-care orphanage.

Постановка проблеми. В умовах демократизації та гуманізації освіти України активізувався пошук нових концептуальних ідей та шляхів розвитку всіх ланок освіти, починаючи з дошкільної. Модерна дошкільна освіта України має формуватись на основі найкращих надбань національного історико-педагогічного досвіду. Важливе місце у цьому процесі займає період 20-х рр. XX ст. Саме в цей час дошкільна освіта, зокрема для національних меншин, розбудовувалась як ланка системи державного піклування на засадах нової освітньої політики та інноваційних ідей у галузі виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення закладів дошкільного виховання в Україні першої третини XX ст. представляє науковий інтерес і висвітлена в роботах Н. Фроленкова, Т. Пантюк, І. Улюкаєвої, В. Виноградової-Бондаренко, С. Попиченко. Історико-

педагогічні аспекти розвитку дошкільного виховання відображено у працях О. Венгловської, Т. Філімонової, Н. Лисенко, Т. Степанової, Л. Артемової, Н. Дічек, Л. Пісоцької, З. Борисової, О. Бондар, З. Нагачевської. Окремі питання дошкільної освіти національних меншин висвітлені у дисертаційних дослідженнях Л. Антонюк, Н. Кротік, О. Гончарової, І. Міронової та ін.

Постановка завдання. Мета статті – визначити організаційно-педагогічні особливості розвитку закладів національних меншин системи соціального виховання Наркомосу УСРР для дітей дошкільного віку в Чернігівській губернії у 20–30-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 20-х рр. XX ст. соціальне становище дитячого населення визначалось наслідками капіталістичного минулого та суперечностями пореволюційного розвитку. Імперіалістична та громадянська війни, епідемії й зубожіння, розруха

й безробіття спричинили нечувану хвилю дитячої безпритульності. Унаслідок голоду 1921–1922 рр. кількість дітей-сиріт та безпритульних зросла до 1,5 млн осіб. Разом із тим зростання зайнятості жінки-матері на виробництві та у громадському житті позбавило її можливості приділяти належну увагу сім'ї та дітям, що також збільшило кількість дітей, кинутих напризволяще, до неймовірних масштабів.

У таких умовах радянський уряд змушений був почати розбудову закладів соціального виховання, починаючи з найнижчої ланки. Нова влада оголосила про активізацію громадсько-суспільного дошкільного виховання. У квітні 1919 р. в Москві було скликано Перший Всеросійський з'їзд щодо дошкільного виховання, який поставив за мету визначити головні завдання соціального дошкільного виховання, з'ясувати основний тип дошкільного закладу, вирішити питання підготовки дошкільних працівників та організаційні питання в центрі й на місцях [16, с. 4]. Постає на порядку денному і проблема дошкільного виховання національних меншин. Із цього приводу в резолюції за доповіддю М. Фрумкіної «Про національні дитячі садки», прийнятій на цьому з'їзді, зазначалось: «Дошкільне виховання повинно бути створено тільки рідною мовою. Органи народної освіти повинні подбати про підготовку для цих закладів таких працівників, які могли б працювати мовою дітей, були б знайомі з культурою, творчістю народів цієї мовою» [17, с. 89].

До розбудови закладів соціального виховання активно долучився й уряд радянської України. У 1920 р. народним комісаріатом освіти УСРР були видані постанови «Про соціальне виховання дітей», «Про денні дитячі будинки», «Про організацію відкритих дитячих будинків», у яких визначались основні концептуальні засади та напрями формування різних ланок освіти, зокрема дошкільної.

Дошкільне виховання в системі освіти УСРР здійснювалося в таких основних типах установ соціального виховання, як дитячі будинки, денні дитячі будинки та дитячі садки. Згідно з Кодексом законів про народну освіту УСРР (1922 р.) дитячим будинком визнавалася державна установа, що мала характер трудової комуни для дітей обох статей віком від 4-х до 15-ти років. Денний дитячий будинок призначався для спільного соціального виховання дітей обох статей віком від 4-х до 15-ти років із перебуванням у ньому дітей лише у денні та вечірні години. Тривалість роботи денного дитячого будинку становила 12 годин. Дитячим садком визна-

вався заклад для спільного соціального виховання дітей віком від 4-х до 8-ми років [15, с. 25–28].

Кількість дитячих установ соціальної охорони та виховання як загальна, так і за окремими типами, як і пропорційне співвідношення між кількістю закладів різних типів, встановлювалась і затверджувалась Головним управлінням соціального виховання із представлення губернських виконавчих комітетів для кожної губернії окремо [15, с. 23].

На території Чернігівської губернії мережа догляду й виховання 4–8-річних дітей національних меншин на 1921 р. була представлена переважно єврейськими закладами і мала такий вигляд: три дитячі садки та один дитячий будинок у м. Чернігові, по одному дитячому будинку та дитячому садку у м. Козельці та м. Сосниці, по одному дитячому будинку у м. Конотопі, м. Ніжині, м. Глухові, м. Борзні; по одному дитячому садку в м. Сновську та м. Остері й один денний дитячий будинок у м. Городні [3, с. 15].

Аналіз заяв єврейських громадян м. Чернігова доводить, що більшість батьків прагнула віддати дітей до дитячих садків не через свою зайнятість на виробництві, а для порятунку їх від голодної смерті вдома. На підтвердження цього факту наведемо заяву С. Леонідової: «Прошу прийняти мою дитину в дитячий садок з огляду на моє вкрай тяжке становище. Чоловік мій півроку без роботи, засобів для існування немає і я не маю жодної можливості утримувати свого чотирирічного сина» [14, с. 53].

До 1922 р. спостерігалась тенденція розширення мережі єврейських дошкільних закладів, але вже із другої половини цього року, а саме після Всеукраїнської єврейської конференції (червень 1922 р.), «коли рука НЕПу вдарила по справі народної освіти, коли один за одним заклади освіти знімалися із держзабезпечення, коли органи народної освіти починали переходити на місцеве утримання, скорочення мережі дошкільних установ національних меншин визначалось як природна необхідність» [4, с. 7]. Половина кількості скорочених дитячих установ припала на дитячі садки. Переважну частину з них було перетворено на денні дитячі будинки. У кожному конкретному випадку були свої причини реорганізації. Так, на засіданні колегії єврейської секції при відділі народної освіти у м. Сосниці, взявши до уваги той факт, що в дитячому садку були діти старші 6-ти років, яких необхідно було навчати грамоті і які не мали можливості відвідувати школу, було прийнято рішення запросити

викладача грамоти та перетворити дитячий садок на денний дитячий будинок [5, с. 21]. Відзначимо, що наведений приклад був не поодиноким. Перетворення дитячих садків на денні дитячі будинки мало масовий характер і відповідало загальній тенденції освітньої політики УСРР.

Станом на 1923–1924 рр. на Чернігівщині губернським єврейським бюро було організовано 11 дитячих будинків, у яких виховувались понад 400 напівсиріт та сиріт. Кількість вихованців єврейських дитячих будинків Чернігівської губернії постійно збільшувалась за рахунок дітей, які направлялися з місць СРСР, де панував голод. На жаль, з 1923 р. дитячі будинки спіткала така сама участь, як і дошкільні установи, – масове закриття та скорочення чисельності. Протягом 1923 р. були ліквідовані такі дитячі будинки: Борзенський, який злився з Конотопським, Сосницький та один Чернігівський.

Однак у межах республіки загальна кількість закладів соціального виховання для єврейських дітей була задовільною і навіть перевищувала середні показники мережі за іншими національностями. Згідно з архівними даними, у 1925–1926 рр. в УСРР налічувалось 138 дитячих садків, у яких виховувалось 6533 дитини, серед яких українців було 35,8%, росіян 24%, євреїв 37,6%, поляків 1,4%, німців 0,8% та 0,4% дітей інших національностей. Що стосується мови виховання в дитячих садках, то у 34,8% із них воно здійснювалось українською мовою, у 39,9% російською мовою, єврейською мовою виховували у 15,9% дитячих садків, польською у 0,7%, німецькою мовою у 0,7% закладів [18, с. 73]. У денних дитячих будинках, яких в УСРР налічувалось 23 з 1895 вихованцями, навчалось 15,6% українців, 21% росіян, 62,4% євреїв, 0,9% поляків, 0,1% німців. За мовою навчання денні дитячі будинки поділялись таким чином: 17,4% здійснювали навчання українською мовою, 43,5% – російською, 34,8% – єврейською [18, с. 73]. Ситуація з дитячими будинками в УСРР мала такий вигляд: 9 польських із 461 дитиною, 3 німецьких із 456 дітьми, 1 татарський із 35 дітьми, 71 єврейський із 8418 дітьми [18, с. 83].

Окрім організаційних питань, увага уряду була спрямована й на вирішення педагогічних задач. У 20-х рр. серед науковців та практиків точилися гострі дискусії із приводу вироблення спільної позиції щодо змісту та форм навчально-виховної роботи.

Сучасна дослідниця О. Бондар, характеризуючи методичне забезпечення в галузі дошкільного виховання УСРР зазна-

ченого періоду, виокремлює три етапи: 1919–1922 рр. – панування методики «вільного виховання» на основі педагогічної спадщини Ф. Фребеля, М. Монтесорі, С. Русової; 1923–1927 рр. – паралельне існування дошкільних закладів, які працювали за методиками «вільного», колективного (О. Дорошенко) й біогенетичного виховання (І. Соколянський, О. Залужний); 1928–1933 рр. – розроблення і закріплення методів виховання дітей на засадах марксизму-ленінізму [1, с. 17].

У 1920 р. педагог та громадський діяч Л. Шлегер, говорячи про дошкільне виховання, визначала головними елементами дитячого життя працю, гру та мистецтво. На її думку, ці три елементи повинні були входити у всі сфери життя дитини: у фізичну, розумову, соціальну, естетичну та моральну [16, с. 62]. Саме на основі цих елементів організовувалась навчально-виховна робота в дошкільних закладах досліджуваного періоду, зокрема для національних меншин.

Пріоритетна роль у соціальних установах Чернігівщини надавалась грі та праці. Вони визначались як природні потреби дитини, а головна увага була спрямована на створення сприятливих умов їх перебігу. Діти разом із вихователями брали участь у всіх видах самообслуговування та господарського життя. З аналізу плану занять у Чернігівському дитячому будинку № 1 дізнаємося, що для організації життєдіяльності у закладі були створені продовольча, санітарна, господарська, сільськогосподарська, ремонтна та педологічна комісії. Обов'язки у кожній із них розподілялись таким чином: члени продовольчої комісії отримували та розподіляли продукти, готували та роздавали їжу, мили посуд, прибирили кухню. Діти, що входили до санітарної комісії, прибирили приміщення, стежили за санітарним станом у будинку, піклувались про хворих. Робота в господарській комісії передбачала завідування інвентарем у будинку, співпрацю зі швейною майстернею та пральнею. Члени сільськогосподарської комісії обробляли город, доглядали за тваринами, садом, парником. Працюючи в ремонтній комісії, діти займалися ремонтом одягу та взуття, дрібним ремонтом меблів. Догляд за маленькими дітьми, гра з ними та залучення їх до господарського життя входило в обов'язки педологічної комісії. Усі діти віком від 4-х до 6-ти років активно працювали у кожній із комісій, виконуючи при цьому посильну для себе роботу [6, с. 9].

Разом із роботою в комісіях діти поглиблювали свої знання в наукових та худож-

ніх гуртках. Так, у Чернігівському дитячому будинку № 1 на роботу в гуртках відводили до 77 годин на тиждень. Аналіз документів виявив існування серед інших гуртків любителів природничих наук (заняття двічі на тиждень) та спортивного (заняття проходили щодня). Особливо велика увага приділялась мистецтву – діти відвідували літературний (заняття двічі на тиждень), музично-драматичний гурток, гурток любителів малювання, ліплення та різьби (заняття двічі на тиждень). За творчим розвитком та талантами дітей постійно стежили вихователі, про що відмічали у списках вихованців та характеристиках, указували у спеціально створених відомостях про здібних дітей. У зверненнях до губернського єврейського бюро знаходимо листи колективу дитячого будинку ім. К. Маркса м. Козельця із проханням надати піаніно [7, с. 52]. Цей факт засвідчує, що навіть за умов постійної нестачі коштів на елементарне роль мистецтва у дошкільному вихованні національних меншин цінувалася на належному рівні.

Одним із пріоритетних напрямів роботи в єврейських дошкільних закладах було соціалістичне виховання та розвиток «суспільних інстинктів». Навіть дітей віком 4–6 років привчали до таких понять, як «збори», «вибори», «відповідальність», «допомога». Аналіз репертуару спектаклів дитячих будинків Чернігівщини показує, що майже всі вони були присвячені річниці Жовтневої революції або організовувались для підтримки нужденних товаришів, наприклад: «На підтримку дітей голодуючого Поволжя», «На підтримку єврейським столярним та швейним майстерням» тощо [8, с. 2]. Таким чином, характер і спрямованість навчання та виховання в дошкільних закладах для національних меншин повністю відповідали радянським ідеологічним орієнтирам та реалізовувались через принципи трудового виховання і зв'язку виховання з виробництвом.

Характеризуючи діяльність установ національних меншин зазначеного періоду, варто окреслити і труднощі, які виникали в їхній роботі. У 1923–1924 рр. губернське єврейське бюро активно проводило лінію так званої інтернаціоналізації, спрямованої на спільне навчання дітей різних національностей. Цей досвід був активно використаний у тих регіонах губернії, де відділи освіти стали на шлях об'єднання дитячих будинків у дитячі містечка, а саме у містах Городні та Глухові. Проте результати такого об'єднання мали вкрай негативні наслідки. До губернського відділу народної освіти надходили скарги про значне загострення антисемітських настроїв після злиття

єврейських дитячих будинків із дитячими містечками. На адресу єврейських дітей часто звучали прізвиська «жид», «жидівська морда» [9, с. 77].

На засіданні Чернігівської колегії агітації та пропаганди 19 листопада 1924 р. було констатовано факт національної замкнутості єврейських дитячих будинків, яка начебто сприяла ствердженню антисемітських тенденцій у російських та українських дитячих будинках. Колегія запропонувала єврейському бюро губернського відділу освіти ввести у виховний процес російську мову обсягом, який би гарантував вільне оволодіння дітьми російською мовою, а клубну роботу почергово (за днями) проводити то національною, то російською мовою [10, с. 13]. У звіті про діяльність Чернігівського губернського відділу освіти зазначалось, що педагоги-«інтернаціоналісти» самостійно, штучно та насильно нав'язували усім дітям як у господарському, культурному, так і у виховному житті російську мову [4, с. 7]. Директор Глухівського дитячого містечка, стурбований тим фактом, що процес виховання здійснювався нерідною мовою, у доповідній записці 1923 р. так описував ситуацію: «Після агітації за російську мову дітям запропонували самостійно обрати мову навчання та виховання. Більшість єврейських дітей обрали для себе російську мову, за що вони ставали особливими улюбленцями педагогів-«інтернаціоналістів» [11, с. 8]. Ці свідчення вказують на факт штучної, непедагогічної інтернаціоналізації, яка болуче вдарила по єврейських дітях.

Українтяжким було матеріальне становище дитячих соціальних установ національних меншин. Жажлива картина реального стану єврейських дитячих містечок та дитячих будинків представлена в доповідній записці старшому інспектору Чернігівського губернського відділу народної освіти тов. Зернову «Про критичне положення єврейського дитячого містечка в Чернігові та єврейських дитячих будинках у губернії». У ній зазначалось, що приміщення, яке займало єврейське дитяче містечко Чернігова, було непридатне для зимового перебування: двері та віконні рами були без крічків, відкривались від вітру. Не вистачало ліжок та матраців, і діти були змушені спати по двоє. Не було навіть печей. У такому самому стані були і дитячі будинки в Ніжині та Глухові [12, с. 65]. Така ситуація була характерною для всіх соціальних установ губернії.

Негативно позначалась на діяльності установ і відсутність кваліфікованих педагогів-вихователів. Відомим з архівних

матеріалів є той факт, що у досліджуваний період проблема кадрового забезпечення стосувалась усіх освітніх установ, але в закладах дошкільного виховання ситуація була вкрай напруженою. Так, наприклад, в Остерському денному садку (на 65 дітей) та дитячому будинку (на 30 дітей) працювало лише по одному вихователю та одній практикантці, а у Чернігівських дитячих садках (на 180 дітей) працювало лише 13 членів персоналу [13, с. 15].

Варто відзначити і низький рівень фахової педагогічної підготовки працівників. Причинами такого стану була відсутність відповідних освітніх установ, що готували вихователів для дошкільних установ національних меншин, низька оплата праці та надмірне навантаження. Зі звіту про діяльність Чернігівського дитячого будинку довідуємось, що вихователям (їх було всього четверо) доводилось працювати цілодобово без вихідних та перерв, що сильно позначалось як на фізичному і моральному стані вихователів, так і на регулярності занять [6, с. 10]. Ці дані злиденного матеріального та кадрового забезпечення дошкільних закладів національних меншин Чернігівської губернії резонують із гідними, здавалося б, нормами навантаження вихователів і технічного персоналу, мінімальними нормами харчування та річного прожитку, зазначених у Постанові Ради Народних Комісарів «Про поліпшення побуту дітей в установах соціального виховання Народного Комісаріату Освіти» від 7 червня 1924 р. [2].

Висновки із проведеного дослідження. Процес становлення закладів національних меншин системи соціального виховання Наркомосу УСРР для дітей дошкільного віку у 20–30-х рр. ХХ ст. відбувався у складних суспільно-політичних, соціально-економічних умовах становлення нової соціалістичної держави. Основним завданням розбудови державних закладів нового типу стало формування особистості з високорозвиненими соціальними установками на засадах нової комуністичної ідеології.

У 20-х рр. у Чернігівській губернії мережа установ національних меншин для дітей дошкільного віку була представлена переважно єврейськими дитячими садками, дитячими будинками та денними дитячими будинками, що починаючи із 1922 р. постійно реформувались та реорганізовувались. Серед широкого кола проблем, які негативно позначились на розбудові досліджуваних закладів, варто відзначити скрутне матеріальне стано-

вище, недостатнє кадрове забезпечення, антисемітизм, хибні управлінські рішення. Останні в більшості випадків ставали основою для скорочення чи реорганізації закладів національного дошкільного виховання.

Серед концептуальних засад організації виховної роботи у закладах національних меншин для дітей дошкільного віку пріоритетна роль відводилась грі та праці. Вони визначались як природні потреби формування нової особистості. Діти разом із вихователями брали участь у всіх видах самообслуговування та господарського життя. Ключову роль у навчально-виховному процесі відігравало трудове виховання. Саме у цей період простежується відмова від ідей індивідуального виховання на користь колективної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. Становлення і розвиток системи дошкільного виховання в УСРР у 1919–1933 роках : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. Бондар. – Х., 2006.
2. Бюлетень НКО УСРР. – 1924. – № 3–4. – С. 17–18.
3. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 24. – Арк. 63.
4. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 1. – Спр. 1567. – Арк. 35.
5. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 30. – Арк. 25.
6. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 69. – Арк. 10.
7. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 36. – Арк. 59.
8. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 92.
9. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 42.
10. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 73. – Арк. 23.
11. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 66. – Арк. 11.
12. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 1. – Спр. 1882. – Арк. 78.
13. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 42. – Арк. 17.
14. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593. – Оп. 3. – Спр. 82. – Арк. 71.
15. Кодекс законов о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 1 ноября 1922 г. на основании Постановления III сессии VI созыва ВУЦИК от 16 октября 1922 г. – Х., 1922. – 79 с.
16. Первый Всероссийский Съезд по дошкольному воспитанию: Доклады, протоколы, резолюции. – Государственное изд-во, 1921. – С. 224.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 334. – Арк. 104.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2496. – Арк. 105.